
І. В. Сало

Розвиток депозитарної і депозитної діяльності в Україні

Монографія

Суми
Університетська книга
2014

УДК 332.025.12
ББК 65.9(4Укр)-1
С 16

Видається за рекомендацією Вченої Ради Української академії банківської справи Національного банку України.
Протокол № 2 від 04.09.2013.

Рецензенти:

В.А. Борисова, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів Сумського національного аграрного університету;

С.М. Козьменко, доктор економічних наук, професор, проректор з наукової роботи Державного вищого навчального закладу «Українська академія банківської справи Національного банку України»

Сало І. В.

С 16   **Розвиток депозитарної і депозитної діяльності в Україні : монографія / І. В. Сало. – Суми : Університетська книга, 2014. – 98 с.**

У монографічному дослідженні розглядається обіг державних цінних паперів та розвиток депозитарної і депозитної діяльності в Україні.
Для викладачів і студентів факультетів банківських технологій вузів.

УДК 332.025.12
ББК 65.9(4Укр)-1

© Сало І.В., 2013
© ТОВ «ВТД «Університетська книга», 2014

ЗМІСТ

Вступ	4
Розділ 1. Національний банк в регулюванні ринку цінних паперів	6
1.1. Купівля-продаж цінних паперів Національним банком	6
1.2. Депозитний сертифікат Національного банку України як інструмент монетарної політики	22
1.3. Депозитарій НБУ з обслуговування розміщення та обігу державних цінних паперів	27
1.4. Рефінансування комерційних банків через операції РЕПО	38
1.5. Класифікація цінних паперів банків та її критерії	43
Розділ 2. Національна депозитарна система України	54
2.1. Види та структура Національної депозитарної системи ...	54
2.2. Депозитарна діяльність НДС	58
Розділ 3. Депозитні операції комерційних банків	68
3.1. Сутність і роль залучених ресурсів комерційного банку ...	68
3.2. Класифікація депозитів фізичних осіб та їх характеристика	71
3.3. Умови здійснення депозитних операцій комерційного банку	77
3.4. Система страхування (гарантування) вкладів населення в банках	85
Висновки	94
Список літератури	96

ВСТУП

Визначена в банківській системі України ситуація на ринку банківських послуг показала, що роль вкладів фізичних осіб у ресурсній базі комерційних банків зростає і тому банкам слід більше уваги приділяти цьому сектору ринку. Причина в тому, що одним з основних видів діяльності банків є залучення вільних грошових коштів фізичних осіб у депозит. Натомість даний вид операцій банки мають право здійснювати за наявності відповідної ліцензії, яка видається НБУ.

Депозитні операції банків є основними в світовій банківській практиці. Вони розкривають зміст діяльності банку як посередника в залученні ресурсів на вільному ринку. Адже основне призначення банку – посередництво в переміщенні грошових коштів від кредитора до позичальника та від покупців до продавців.

На відміну від депозитної діяльності банків депозитарна діяльність – надання послуг щодо зберігання цінних паперів незалежно від форми їх випуску, відкриття та ведення рахунків у цінних паперах, обслуговування операцій на цих рахунках (включаючи кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів) та обслуговування операцій емітента щодо випущених ним цінних паперів.

Депозитарій цінних паперів (далі – депозитарій) – акціонерне товариство, яке провадить виключно депозитарну діяльність та може здійснювати кліринг та розрахунки за угодами щодо цінних паперів.

З метою створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринку цінних паперів фінансових ресурсів Законом України від 06.07.12 р. створено Депозитарну систему України. Закон визначає правові засади функціонування депозитарної системи України, встановлює порядок реєстрації та підтвердження прав на емісійні цінні папери та прав за ними у системі депозитарного обліку цінних паперів, а також порядок проведення розрахунків щодо емісійних цінних паперів.

При цьому згідно з цим Законом в Україні можуть провадитися такі види депозитарної діяльності: депозитарна діяльність Центрального депозитарію; депозитарна діяльність Національного банку України; депозитарна діяльність депозитарної установи; діяльність із зберігання активів інститутів спільного інвестування; діяльність із зберігання активів пенсійних фондів. Натомість поєднання депозитарної діяльності (за винятком депозитарної діяльності Національного банку України) з іншими видами діяльності, крім встановлених Законом, забороняється. Обслуговування обігу державних цінних паперів, у тому числі депозитарну діяльність щодо цих паперів, здійснює Національний банк України.

Особливості здійснення депозитарної діяльності з державними цінними паперами встановлюються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (далі Комісія) спільно з Національним банком України. Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР) була утворена 12 червня 1995 року як центральний орган виконавчої влади з метою комплексного правового врегулювання відносин, що виникають на ринку цінних паперів, забезпечення захисту інтересів громадян України та держави, запобігання зловживанням та порушенням у цій сфері.

Слід зауважити, що діяльність Національного банку України з випуску в обіг цінних паперів викликала створення нині діючої Депозиторію Національного банку України.

Великим надбанням ринку цінних паперів є розробка і запровадження Національним банком системи електронного обігу цінних паперів, що разом із діючою у банках міжнародною системою бухгалтерського обліку та бухгалтерської моделі платіжних систем електронних платежів висунули Україну на рівень передових країн.

До речі, у країнах з розвинутою ринковою економікою можливості державного втручання в розподіл матеріальних і фінансових ресурсів обмежені, а підприємства (як колективні, так і приватні) вишуковують додаткові кошти та матеріальні ресурси на ринках. Отже, реалізація цінних паперів і перерозподіл коштів можна і повинні проводитися на ринку цінних паперів.

При цьому у разі одержання ліцензії депозитарії та зберігачі можуть вести реєстри власників іменних цінних паперів. Ведення реєстрів власників іменних цінних паперів є виключною діяльністю суб'єктів підприємницької діяльності і не може поєднуватися з іншими видами діяльності, крім депозитарної.

Національний банк в регулюванні ринку цінних паперів

1.1. Купівля-продаж цінних паперів Національним банком

Одним з найбільш гнучких і дієвих інструментів реалізації кредитної політики є операції на відкритому ринку з купівлі-продажу цінних паперів з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків. Здійснювані Національним банком операції з купівлі-продажу цінних паперів з власного портфеля безпосередньо позначаються на кредитних можливостях банківської системи в цілому. Так, при проведенні обмежувальної грошово-кредитної політики НБУ, з одного боку, продає на ринку цінні папери (тобто зменшує власний портфель), списуючи відповідні суми коштів з резервних або кореспондентських рахунків комерційних банків, що купують ці папери. З іншого – експансивна розширювальна монетарна політика передбачає купівлю Національним банком України цінних паперів у комерційних банків, що підвищує величину їх ресурсної бази та дозволяє збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи тим самим поживлення господарської кон'юнктури.

Таким чином, обсяг цінних паперів, що перебувають у розпорядженні НБУ безпосередньо корелює з кредитними можливостями комерційних банків, оскільки операції на відкритому ринку визначають розподіл індивідуальних портфелів активів банківських установ. При цьому об'єктом зазначених операцій можуть слугувати державні зобов'язання, облігації місцевих органів влади, казначейські векселі, безпроцентні казначейські зобов'язання та інші першокласні цінні папери, перелік яких визначається

НБУ. Як правило, основним об'єктом операцій банків на відкритому ринку є державні боргові зобов'язання – облигації. Активне застосування операцій на відкритому ринку Національним банком України зумовлене рядом переваг даного інструмента грошово-кредитного регулювання, які можна було б, на наш погляд, сформулювати у вигляді таких основних моментів:

- 1) це чіткі можливості НБУ здійснювати операції безпосередньо після прийняття рішень щодо досягнення тих чи інших тактичних цілей грошово-кредитної політики (наприклад, обмеження чи розширення грошової маси), тобто досить оперативно, оскільки періодичність операцій визначається самим Національним банком;
- 2) обсяги здійснюваних операцій залежать від величини портфеля цінних паперів у НБУ (при їх продажу) або ж наміченої величини збільшення резервів комерційних банків (при купівлі облигацій). У цьому відношенні операції на відкритому ринку можна вважати добре контрольованим інструментом з цілком передбачуваними результатами;
- 3) у разі припущення помилки при здійсненні операцій (якщо, скажімо, ситуація на грошовому ринку була неправильно спрогнозована) НБУ може порівняно легко її виправити, вдавшись до протилежних дій. Дана перевага визначається гнучкістю самого механізму операцій на відкритому ринку. Наприклад, у випадку надмірного обмеження грошової маси й кредитних можливостей комерційних банків НБУ може порівняно легко виправити ситуацію, викупивши певну кількість облигацій у банків, а в разі протилежних тенденцій в економіці – виконати зворотні дії.

Переваги операцій на відкритому ринку (оперативність, контрольованість, гнучкість) у системі заходів з реалізації монетарної політики вказують на необхідність їх активного розвитку і в Україні як важливого макроекономічного інструмента регулювання економіки.

Оформлення біржової діяльності в самостійну сферу обігу капіталу послужило свого часу фактором першопочаткового накопичення капіталу через акціонерні товариства. Одночасно з цим фондова біржа стала первинним ринком цінних паперів, тобто ринком, на якому їх розміщують, а потім – і вторинним.

Важливим фактором біржової діяльності стало те, що біржа перетворилась на апарат тривалого інвестування вільних грошових

коштів під проценти, залежно від умов кон'юнктури господарського життя країни в цілому чи певного акціонерного товариства. Одночасно фондова біржа стає об'єктом короткострокових вкладень капіталів. Звідси випливає певна закономірність: чим вища кон'юнктура господарського життя країни, тим вища швидкість обігу цінних паперів на фондовій біржі і тим вища їх котирувальна ціна порівняно з номіналом, і навпаки. З падінням господарської діяльності оборот фондової біржі завмирає, курс цінних паперів падає до номіналу і нижче. Інакше кажучи, фондова біржа стає господарським барометром економічної кон'юнктури країни.

Поряд з фондовою біржею широкого розвитку набуває позабіржовий ринок цінних паперів, на якому основою його діяльності є система міжбанківських зв'язків, робота посередницьких контор, які представляють інтереси акціонерних товариств, банків, фізичних та юридичних осіб. Цей ринок більш мобільний, на ньому сильніше виявляються спекулятивні угоди, ризики, коливання курсів, пропонується більше цінних паперів сумнівних емітентів.

Аналіз структури ринку цінних паперів України показує, що більшість акцій належить банкам, фондам, інвестиційним компаніям.

Основні сфери виробництва ще не вийшли на ринок, а фондова біржа не стала ринком позичкового капіталу і полем діяльності українських інвесторів.

Особливість українських продавців цінних паперів порівняно із західними колегами полягає в тому, що вони завжди прагнуть тримати максимально високу ціну з розрахунку на максимальний прибуток, забуваючи закони ринку: маса прибутку залежить від швидкості обігу капіталу. У зв'язку з цим на УФБ фактично не спостерігається зниження курсів акцій для їх подальшої швидкої реалізації. Ця психологія негативно позначається на ринкових відносинах. На біржовому і позабіржовому ринках цінних паперів виникає серйозна розбіжність у визначенні курсу акцій, тобто він залежить від облікової ставки Національного банку України, розміру дивіденду, номінальної і реальної курсової вартості та рівня інфляції.

Виходячи із відомої формули визначимо:

$$\text{Курс акції} = \frac{\text{дивіденд} \cdot 100}{\text{облікова ставка}}.$$

Сама ж фондова біржа перебуває в складному становищі, адже за Законом вона може працювати тільки з юридичними особами – це трасти, інвесткомпанії, банки і т.п. в цьому не обмежені. Це й призводить до того, що позабіржовий ринок більш динамічний, ніж біржовий.

Аналіз ринку цінних паперів показує: ринок ще в зародковому стані, а його функціонування обмежене раніше прийнятими законами про біржі й цінні папери, про господарські товариства, про банки, про приватизацію.

Ринок цінних паперів є складовою частиною ринку капіталів і особливо ринку позичкових капіталів. Саме звідси мають надходити кошти для розвитку виробництва, інвестицій, акціонування. Проте проблему підміняють прагненням одержати зарубіжні кредити та інвестиції, збільшуючи тим самим зовнішній борг України і виплати на його обслуговування, а це негативно відбивається на платіжному балансі і, як правило, на стані української валюти.

Проведення біржових торгів на основі маклерського та біржового права свідчить, що біржова статистика та статистика позабіржового ринку цінних паперів – дуже точний інструмент ділової активності економіки країни. На її основі можна простежити, які галузі виробництва розвиваються найбільш динамічно, де спостерігається застій, які підприємства перебувають на межі банкрутства. Це дає можливість на державному рівні вжити необхідні регулюючі заходи.

Світова практика широко використовує облігаційні позики як у самій країні, так і для залучення зарубіжних коштів. Однак проблема полягає в тому, що облігації – це вид цінних ринкових паперів, які дозволяють: одержати кошти на цільові програми; погасити раніше взяті боргові зобов'язання; використати кошти для інших цілей.

Можна говорити про те, що це форма цінних кредитних зобов'язань держави. Крім облігацій, до цінних паперів відносяться казначейські векселі, казначейські сертифікати, казначейські бони і т.п., але тільки облігаційні позики щоразу встановлюють правила обігу облігацій, наприклад, на аукціонах.

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється з метою реалізації єдиної державної політики у сфері випуску та обігу цінних паперів та їх похідних; створення умов для ефективної мобілізації та розміщення учасниками ринку цінних паперів

фінансових ресурсів з урахуванням інтересів суспільства; одержання учасниками ринку цінних паперів інформації про умови випуску та обігу цінних паперів, результати фінансово-господарської діяльності емітентів, обсяги і характер угод з цінними паперами та іншої інформації, що впливає на формування цін на ринку цінних паперів; забезпечення рівних можливостей для доступу емітентів, інвесторів і посередників на ринок цінних паперів; гарантування прав власності на цінні папери; захист прав учасників фондового ринку; інтеграція у європейський та світовий фондові ринки; дотримання учасниками ринку цінних паперів вимог актів законодавства; запобігання монополізації та створення умов розвитку добросовісної конкуренції на ринку цінних паперів; контролю за прозорістю та відкритістю ринку цінних паперів.

Державне регулювання ринку цінних паперів здійснюється у таких формах: прийняття актів законодавства з питань діяльності учасників ринку цінних паперів; врегулювання випуску та обігу цінних паперів, прав та обов'язків учасників ринку цінних паперів; видачі спеціальних дозволів (ліцензій) на здійснення професійної діяльності на ринку цінних паперів та забезпечення контролю за такою діяльністю; заборони та призупинення на певний термін (до одного року) професійної діяльності на ринку цінних паперів у разі відсутності спеціального дозволу (ліцензії) на цю діяльність та притягнення до відповідальності за здійснення такої діяльності згідно з чинним законодавством; реєстрації випусків (емісій) цінних паперів та інформації про випуск (емісію) цінних паперів; контроль за дотриманням емітентами порядку реєстрації випуску цінних паперів та інформації про випуск цінних паперів, умов продажу (розміщення) цінних паперів, передбачених такою інформацією; створення системи захисту прав інвесторів і контролю за дотриманням цих прав емітентами цінних паперів та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; контролю за достовірністю інформації, що надається емітентами та особами, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів, контролюючим органам; встановлення правил та стандартів здійснення операцій на ринку цінних паперів та контроль за їх дотриманням; контроль за дотриманням антимонопольного законодавства на ринку цінних паперів; контроль за системами ціноутворення на ринку цінних паперів; контроль за діяльністю осіб, які обслуговують випуск та обіг цінних паперів;